# İSLAM VE YORUM II

**Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar**

## II. CİLT

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

İNÖNÜ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINEVİ

İnönü Üniversitesi
(İlahiyat Fakültesi)

**İnönü Üniversitesi Yayınları No: 37**
**İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 2**

**Sertifika No**
26607

**Yayına Hazırlayan**
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

**Takım Numarası**
978-975-8573-74-5 (Tk)

**ISBN**
978-975-8573-76-9 (2.C)

1. Baskı Aralık 2018 Ankara 500 Adet

**Editörler**
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI
Dr. Öğr. Üyesi Harun BEKİROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEMİR

**İsteme Adresi**
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
44280 Kampüs / MALATYA
Telefon: (0422) 377 49 99
e-posta: ilahiyat@inönü.edu.tr

**Baskı**
TDV
YAYIN MATBAACILIK TİC. İŞLETMESİ
BASIMEVİ | PRINTING HOUSE
Serhat Mah. 1256 Sokak No:11
Yenimahalle / ANKARA
Tel: 0312 354 91 31 (pbx)
Faks: 0312 354 91 32
e-posta: bilgi@tdv.com.tr

**Açıklama: Bu eserde "Kitaptan Bölüm" olarak yer alan metinlerin tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir.**

Bu sempozyum İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir
This Symposium was supported by Scientific Research Projects Coordination Department of the İnönü University

# CEM'U'T-TURUK'UN HADİS YORUMU'NA ETKİSİ

**Dr. Öğr. Üyesi, Selahattin YILDIRIM**
İnönü Üniv. İlahiyat Fakültesi, Hadis ABD., selahattin.yildirim@inonu.edu.tr

## Giriş

Bir olayın parçalarını bir araya getirmek onu bir bütün olarak görüp değerlendirmeye imkân verdiği gibi, bir hadisin muhtelif tariklerini bir araya getirmek de onun doğru anlaşılıp yorumlanmasına büyük katkı sağlar. Çünkü bir hadisin muhtevâsını doğru tahlîl edebilmek ve rivâyette var olan birtakım hataların farkına varabilmek ancak onun bütün tarîklerini bir araya getirmek, yani iç bütünlüğünü sağlamak ile mümkün olur. Nasıl ki aynı konuda nâzil olan âyetleri bir arada değerlendirmemek Kur'an tefsirinde kişiyi yanlışa sevk ediyorsa, aynı şekilde hadislerin farklı tariklerini yan yana getirmeden veya aynı konudaki hadisleri bir bütünlük içerisinde ele almadan onları doğru anlamak mümkün değildir. Hatta bu yanlış anlama hadisler için daha fazladır. Çünkü hadislerin muhtelif varyantları vardır ve bu varyantlar bazen birbirinden tamamen değişik olabilmektedir. Bir varyantla elde edeceğimiz bir sonuç başka birinden çok farklı olabilmektedir.[1]

Hadislerin doğru anlaşılması konusu üzerinde duranlar, aynı konudaki hadisleri bir bütünlük içerisinde değerlendirmenin önemine işaret etmekte ve hadisleri doğru anlama noktasında parçacı yaklaşım yerine bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiğini ifâde etmektedirler. Bu tür bir bakış açısıyla hadisler arasındaki mutlak, mukayyed, umûm, husus, nâsih, mensûh, mücmel, mübhem gibi problemlerin daha kolay halledileceğini belirtirler.[2] Söz konusu

[1] Sancaklı, Saffet, *Sünneti Doğru Anlamak*, Sır Yayıncılık, Bursa, 2001, s. 115, 116; Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 282; Yıldırım, Selahattin, Ahkâm Hadislerini Yorum Metodu İbn Dakîki'l-Îd Örneği, Çıra Akademi, İstanbul, 2018, 305-312.

[2] Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, s. 118.

bütüncül yaklaşımın amacı hadislerin Hz. Peygamber'in maksadına uygun olarak anlaşılmasıdır. Şerhe tâbi tutulan hadisin tüm varyantlarını bir araya toplamak, yani parçalanmış rivâyeti bütünleştirmek, tüm tariklerini cem' etmek hadislerin Hz. Peygamber'in maksadına uygun olarak anlaşılması için dikkat edilmesi gereken hususlardan biridir.[3]

Cem'u't-turuk'un Önemi ve İbn Dakîki'l-Îd'in Konuyla İlgili Görüşleri

Birçok âlim hadislerin doğru anlaşılması için cem'u't-turuk yöntemini uygulamış ve hadisleri doğru anlama noktasında bu yöntemin ne kadar önemli olduğuna işâret etmişlerdir. Konuyla ilgili olarak Ahmed b. Hanbel (ö.246/860) şöyle der: "Bir hadisin bütün tarîklerini bir araya getirmeden onu anlamanız mümkün değildir. Çünkü hadislerin farklı tarîkleri birbirlerini tefsir ve izâh eder."[4] Ali İbnü'l-Medinî (ö.234/848) de şöyle demiştir: "Bir konuda vârid olan hadisin bütün tarîkleri bir araya getirilmeden o rivâyetteki hatalar anlaşılmaz".[5] Yahya b. Maîn ise şunları söylemektedir: "Eğer biz bir hadisi otuz vecihten yazmasaydık onun ne ifâde ettiğini tam olarak anlamazdık".[6]

Bâblara göre tasnif edilen eserler bu yöntemin bir uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu eserlerin müellifleri konuyla ilgili en küçük lafız farklılıklarını barındıran rivâyetleri dahi tahriç etmişlerdir. Örnek olarak Müslim'in (ö.261/874*) el-Câmi'u's-sahîh*'i, Nesâî'nin *es-Sünen*'i ve diğer bazı hadis şerhleri zikredilebilir.[7] Ayrıca İbn Dakîki'l-Îd'in *el-İmâm* adlı eseri bu türden şerhler için önemli bir örnek teşkil eder.

Hadisleri doğru anlamak için en iyi yöntemin aynı hadisin bütün tarîklerini bir araya getirmek ve bu farklı tarîkleri birbirleriyle denetlemek olduğunu belirten İbn Dakîki'l-Îd, hadisten kastedilen mânânın ancak bu şekilde tam olarak ortaya konulabileceğini ifâde eder. Çünkü ona göre hadisler birbirini açıklar ve birbirini takviye ederler.[8] Müellif, ayrıca muhaddislerin bazı rivâyetleri, içinde bulunan ıztırâbdan dolayı illetli saydıklarını, bu nedenle aynı türden birçok rivâyeti bir araya getirdiklerini, bunun sonucunda da kişinin zihninde o hadisin tüm versiyonları ile zayıf olma kanaati meydana geldiğini söyler. Fakat böylesi durumlarda hadisin o muhtelif tariklerini tümünü zayıf sayıp toptan reddetmek

---

3 Coşkun, Selçuk, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, Aktif, Yayınları, Ankara, 2003, s. 34.

4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve adâbi's-sâmi'* Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1996, II, 212.

5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'* II, 212.

6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'* II, 212; Görmez, Mehmet, "Hadislerde Delâlet Sorunu", *DİB, Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı* (Teblîğ ve Müzâkereler), Ankara, 2004, s. 233.

7 Ağırman, Cemal, "Rivâyet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet Farklılıkların Rolü", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması* (Sempozyum), Bursa, 2004, s. 118.

8 İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâmu'l-ahkâm şerh Umdeti'l-ahkâm*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2009, s. 63, 222; *el-İmâm fî Ma'rifeti ehâdîsi'l-ahkâm* (thk. Sa'd b. Abdullah Âlü Hümeyyid), Dâru'l-mühakkik, 2000, II, 295, 309, III, 555.

yerine onları birbirinden ayırıp zayıf olan tarikini atmak, sahîh olanını almak gerektiğini belirtir.[9] Müellif, hadisin değişik tariklerinin bir araya getirmenin diğer bir faydasının rivâyetlerde var olan ziyâdenin ortaya çıkarılması olduğuna işaret eder.[10] Ona göre bazen de bir hadisin farklı tariklerini bir araya getirmek o hadisin bir aslının olduğuna delâlet eder.[11]

İbn Dakîki'l-Îd, bir hadisin değişik tariklerinde yer alan birtakım kelime ve cümle farklılıklarına değinir ve bu konuda önemli bilgiler verir. Buna göre bu farklı tarikler bazı fıkıhçıların veya fıkıh ile uğraşan hadisçilerin zannettiği gibi ayrı mustakil birer hadis değil, bilakis bir hadisin farklı varyantlarıdır. Özellikle fıkıhçıların bu türden rivâyetleri birer müstakil hadis kabul edip her bir tarikteki lafızlara farklı hükümler binâ ettiklerini, hadisçilerin de bu konuda kendilerine göre birtakım görüşlerinin olduğunu söyler. Dolayısıyla ona göre konu önemlidir ve bunu bir kurala bağlamak gerekir. Müellifin önerdiği kuralı şu şekilde özetlemek mümkündür: Eğer bu rivâyetlerin kaynağı farklı veya lafızları birbirinden uzak birtakım anlamları ifâde ediyorsa, o zaman söz konusu rivâyetler bir hadisin muhtelif tarikleri değil, bilakis kendi başına müstakil hadislerdir. Şayet kaynağı bir, lafızları da birbirine yakın, aynı zamanda tekrarlanması pek ihtimâl dâhilinde olmayan bir olayı konu edinmiş ise, o vakit bunlar bir hadisin farklı tarikleri oluyor demektir.[12] Eğer bu tariklerin, râvîlerin ihtilâfı neticesinde meydana gelmiş, kaynağı aynı olan bir hadisin farklı varyantları olduğu anlaşılır ise o zaman bu farklı olan lafızlara bakılır. Şayet bir tarikteki lafız diğer rivâyetteki ile çelişmiyorsa bu bir ziyâde olarak kabul edilir. Diğer râvîlerin bunu rivâyetlerine almamaları ise işitmemelerine, unutmalarına veya başka bir nedene bağlanır. Eğer iki rivâyetin kaynağı bir olur fakat lafızlar zâhiren bir araya getiremeyecek şekilde birbiriyle çelişir durumda ise o zaman birinin diğerinin anlamını ifâde edip edemeyeceğine bakılır. Şayet ifâde ediyorsa iki rivâyet ile de amel edilir ve biri diğerine hamledilir. Eğer böyle bir durumda değil ise teâruzdaki tercih sebepleri göz önünde bulundurularak ikisinden biri diğerine tercih edilir.[13]

Müellifin yapmış olduğu bu açıklama, farklı tarikleri bir arada değerlendirme noktasında önemli bir kuralı ortaya koyduğu gibi aynı zamanda hadisler arasında teâruz meydana geldiğinde takip edilecek yöntemi de gösterir.

İbn Dakîki'l-Îd, hadisleri şerh ederken hadislerin değişik varyantlarını bir araya getirme yöntemine sık sık başvurur. Özellikle *el-İmâm* adlı eseri bu yöntem ile diğer eserlerinden tebârüz eder. O, bu eserinde bir hadisin onlarca tarikini

9 İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 725.

10 İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, II. 309.

11 İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 336.

12 İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 565.

13 İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, III, 541, 545, I, 483, 485.

zikreder.[14] Bir araya getirdiği rivâyetler arasında tercihte bulunur.[15] *İhkâmü'l-ahkâm*'da ise bu yöntemi hadisleri doğru anlamak için kullanır. Burada İbn Dakîki'l-Îd'in hadisleri muhtevâ değerlendirmesine tâbi tutarken veya onlardan hüküm istinbât ederken bu yöntemden ne kadar ve nasıl yararlandığı üzerinde örnek verilerek durulacaktır.

İbn Dakîki'l-Îd'in Şerhlerinde Bazı Cem'u't-turuk Örnekleri

İbn Dakîki'l-Îd, bir hadisten neyin kastedildiğini tam olarak anlayabilmek için onun bütün tariklerini bir araya getirmek gerektiğini söyler.[16] Mesela, "*Ateşte yanacak topukların vay haline!*"[17] hadisini şerh ederken bu rivâyetin abdest azalarının tümüne suyun ulaşması gerektiğine, bir kısmının kuru bırakılması durumunda ise abdestin alınmadığına delil olacağını belirtir. Daha sonra bu durumun neden tüm abdest azaları için değil de sadece topuklar için ifâde edildiğine değinir ve bunu açıklamaya çalışır. Buna göre söz konusu hadisin bir sebebi vardır. Hz. Peygamber (sav) abdest alan bazı kişilerin topuklarını yıkamadıklarını görmüş ve bu noktada onları uyarmıştır. Dolayısıyla "الأعقاب" kelimesinin başında yer alan "ال" takısı "ahd" (bilinen) için olup kasıt Hz. Peygamber'in yıkanmadığını gördüğü o topuklardır. Fakat bu uyarı aynı zamanda abdest alırken suyun değmediği diğer bütün topuklar için de geçerlidir.[18]

Müellif, bazı rivâyetlerde ise "Biz abdest alırken ayaklarımızın üzerine mesh ediyorduk. Hz. Peygamber bunu gördü ve '*Vay ateşten o topukların haline!*' diye seslendi."[19] şeklinde geçtiğini söyler. Bazılarının bu rivâyeti, ayakları meshetmenin abdest için yeterli olmadığına delil getirdiğini ve kendisine göre bunun güzel bir yorum olmadığını belirtir. Çünkü diğer bir rivâyette "Suyun topuklara değmediği" şeklinde bir açıklamanın olduğunu ifâde eder. Dolayısıyla uyarıya muhatap olan kişiler ayaklarını mesh etmiyor, bilâkis yıkıyorlardı. Fakat bu yıkama eksik bir yıkama olup topuklara kadar ulaşmıyordu. Daha sonra bu rivâyeti ayakları mesh etmenin abdest için yeterli olmadığına delil getirenleri eleştirir. Çünkü onlar rivâyetin sadece lafzına bakıp diğer tariklerini göz önünde bulundurmamışlardır. Böylece ateşte yanma tehdidinin ayakların bir kısmının yıkanmaması değil, mesh edilmesinden dolayı olduğuna kanaat getirmişlerdir. İbn Dakîki'l-Îd, yapmış olduğu bu açıklamalardan sonra doğru olanın hadisin değişik tariklerini birbiriyle denetlemek ve imkân dâhilinde hepsiyle amel etmek

[14] İbn Dakîki'l-Îd, *Şerhu'l-İlmâm*, III, 561-562.

[15] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, I, 287, 304, III. 257.

[16] İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, II. 295.

[17] Buhârî, "İlim", 3; Müslim, "Tahâret", 9.

[18] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 62.

[19] Ebû Dâvud, "Taharet", 46; Nesâî, "Tahâret", 89; İbn Mâce, "Tahâret", 55.

olduğunu söyler ve bir hadisten tam olarak neyin kastedildiğinin bu yöntem ile anlaşılacağına dikkat çeker.[20]

Neticede söz konusu hadis üç şekilde rivâyet edilmiştir. Bunlardan birincisi "Ateşte yanacak topukların vay haline!", ikincisi "Biz abdest alırken ayaklarımızın üzerine mesh ediyorduk. Hz. Peygamber bunu gördü ve 'Vay ateşten o topukların haline.' diye seslendi.", üçüncüsü ise "Topuklar parlıyordu ve su onlara değmemişti." rivâyetidir. Bazıları diğer tariklerine bakmadan hadisin ikinci varyantına dayanarak lafzî bir yaklaşımla ateşte yanma tehdidinin ayakları meshetmeye yönelik olduğu ve ayakları meshetmenin abdest için yeterli olmadığı sonucuna varmıştır. İbn Dakîki'l-Îd ise hadisin bütün tariklerini bir araya getirdikten sonra ondan maksadın ne olduğunu açıklama yoluna gitmiştir. Ona göre hadisin üçüncü varyantı, murâdı açıklamaktadır. Dolayısıyla tehdidin sebebi ayakların sadece bir kısmının yıkanması topukların ise kuru bırakılmasıdır.

Yine bir rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Yemek konulduğu ve namaz ikâmet edildiği zaman, önce yemeğe başlayınız.*"[21] Müellif, buradaki "الصلاة" kelimesinin başında bulunan "ال" takısının istiğrâk için olmadığını, dolayısıyla gündüzleri ifâ edilen namazları kapsamadığını ve hadisteki "العشاء" (akşam yemeği) kelimesinden kastın akşam namazı olduğunun anlaşıldığını söyler. Fakat bunun yanında söz konusu namazın yatsı namazı olma ihtimâli de vardır. Müellif, bunun tespiti için cem'u't-turuk yöntemine başvurur ve bundan başka iki rivâyeti daha delil getirerek kastın yatsı değil, akşam olduğunu tespit eder. Çünkü bu rivâyetin bir diğer vechinde "*Sizden biriniz oruçlu iken yemek hazır olursa namaz kılmadan önce yemeği yesin.*"[22] ifâdesi yer alırken bir diğer versiyonda ise "Bu durumda akşam namazını kılmadan önce yemeğe başlayınız." şeklinde geçmektedir. Tüm bu tarikler bir arada değerlendirilince yemekten sonraya bırakılması istenen namazın yatsı değil akşam olduğu anlaşılır ve bunu belirleyen hadisin diğer tarikleridir.[23]

İbn Dakîki'l-Îd'e göre bir rivâyette eksik kalan bir bilgi bazen o rivâyetin diğer tariki ile bilinir. Mesela, Ümmü Eymen'den gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber ehl-i beytinden birisine nasihatte bulunmuş ve "*Namazı bilerek terk etme! Çünkü namazı bilerek terk eden kişi Allah'ın korumasından çıkmıştır.*" buyurmuştur.[24] Müellif, bu kişinin kim olduğunun rivâyetin diğer bir tarikinden anlaşıldığını söyler. Diğer rivâyete göre Hz. Peygamber Fadl b. Abbâs'a nasihatte bulunmuş

[20] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 63.

[21] Buhârî, "Ezân", 42; Müslim, "Mesâcid", 16.

[22] Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, Müessetü'r-risâle, Beyut, 1994, V, 240.

[23] İbn Dakîki'l-Îd, *İhkâm*, s. 221, 222.

[24] Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, el-Horâsânî (ö. 458/1065), *es-Sunenu'l-kubrâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, VII, 497.

ve "*Öldürülsen veya (diri diri) yakılsan da Allah'a şirk koşma! Namazını da bilerek terk etme! Çünkü namazı bilerek terk eden kişi Allah'ın korumasından çıkmıştır.*" buyurmaktadır.[25] Buna göre Hz. Peygamber'in kendisine öğütte bulunduğu kişi Fadl b. Abbas'tır. Bu da hadisin diğer tarikinden anlaşılmıştır.

## Sonuç

Hadis şerhlerinde birçok şârih tarafından başvurulan cem'u't-turuk yöntemi günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Nitekim son dönemlerde sık sık dillendirilen hadislerde bütünlük ya da hadislere bütüncül bakış gibi söylemler büyük oranda cem'u't-turuk ile ilgilidir. Bundan dolayı bugün bu konularda çalışmak isteyen kimselerin öncelikle müracaat edeceği eserlerden birisi hadis şerhleridir ki İbn Dakîki'l-Îd tarafından hazırlanan eserler bu konularda çok kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Çağdaş araştırmacılara düşen bu eserlerdeki bilgiyi modern teknolojik imkânları da kullanarak yeniden işlemek ve kimi hadislerin daha iyi ve doğru anlaşılması için değerlendirmelerde bulunmaktır.

## KAYNAKÇA

**Ağırman, Cemal,** "Rivâyet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet Farklılıkların Rolü", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması* (Sempozyum), Bursa, 2004.

**Beyhakî,** Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, el-Horâsânî (ö. 458/1065), *es-Sunenu'l-kubrâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut.

**Coşkun, Selçuk,** *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, Aktif, Yayınları, Ankara, 2003.

**Ebû Ca'fer** Ahmed b. Muhammed, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, Müessetü'r-risâle, Beyut, 1994.

**Görmez, Mehmet,** "Hadislerde Delâlet Sorunu", *DİB, Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı* (Teblîğ ve Müzâkereler), Ankara, 2004.

**Hatîb el-Bağdâdî,** *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve adâbi's-sâmi'* Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1996.

**İbn Dakîki'l-Îd,** *İhkâmu'l-ahkâm şerh Umdeti'l-ahkâm*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2009.

*el-İmâm fî Ma'rifeti ehâdîsi'l-ahkâm* (thk. Sa'd b. Abdullah Âlü Hümeyyid), Dâru'l-mühakkik, 2000.

**Polat, Selahattin,** *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.

**Sancaklı, Saffet,** *Sünneti Doğru Anlamak*, Sır Yayıncılık, Bursa, 2001.

**Yıldırım, Selahattin,** Ahkâm Hadislerini Yorum Metodu İbn Dakîki'l-Îd Örneği, Çıra Akademi, İstanbul, 2018.

[25] Bkz. İbn Dakîki'l-Îd, *el-İmâm*, III, 555.